

A KATOLIKUS TEMPLOMOK KOPORSÓFORMA OLTÁRAINAK RÓMAI EREDETE

A mai katolikus templomok liturgikus tere a II. Vatikáni zsinatot követően alakult ki. Ekkortól terjed el a zsinat liturgikus megújulást sürgető dekrétuma nyomán az ún. szembemiséző oltár. Az oltár formája ettől kezdve gyakran asztalforma, de az oltár méltósága a korábbi liturgikus tartalmak továbbélését is indokolja. Az oltár – eredetileg *alt ara* azaz magas vagy égi oltár – ugyanis nem egyszerű ebédlőasztal, hanem a templom és a katolikus egyház egyik legszentebb helye, ahol Krisztus maga mutatja be az áldozatot. Az oltár Salamon templomában még arannyal volt borítva (az illatáldozatok oltára) jelezvén a nem teremtett, isteni fény által, ennek jele volna az arany, hogy az Istenhez tartozik.

Az asztalforma oltár is lehet mobile vagy fixum. A liturgikusok a fix oltárt részesítik előnyben, hiszen benne inkább érzékelhető a véglegesen Istennek való átadás, vagyis a szent volta. A mobil oltárt nem is felszentelik, hanem csak megáldják. A zsinat előtti liturgikus előírások nem is engedtek felszentelni olyan oltárt, amely nem kőből épült, s amelynek lapja nem kőből volt.

Az asztalt felidézni hivatott szembemiséző oltár előtt az ún. retabulum oltár volt az elfogadott forma, ami magas és díszes oltárfelépítményből és eléállított, vele összeépített asztalféle részből állt. Az asztalféle résznek lapja kellett legyen a liturgikus cselekmények részére, az alsó része a kor divatja szerint volt alakítható. Ennek az utolsó nagy periódusa a koporsó oltároké, amikor tehát az oltárasztal alakja úgy alakul, mintha egy koporsóra helyeztek volna egy asztallapot, legalábbis a forma ezt hivatott felidézni.

Először közelítésre ez természetesnek is tűnhet, hiszen ki ne hallott volna még arról, hogy az őskeresztények az üldözések alatt a katakombákban a vértanúk sírja fölött miséztek, tehát

Acrosolium, Via Latina katakomba, Róma

nyilván ez a gondolat él tovább: csak a konkrét forma igazodott a divathoz. Ha eltekintünk is attól az apróságtól, hogy a keresztények inkább csak az üldözések után, a IV. sz. -ban gyűltek rendszeresen össze a vértanúk emlékéket őrizni – mármint, amikor az üldözések elmúltával bekövetkező lanyhulás ellen próbáltak erőfeszítéseket tenni –, akkor is érdemes észrevenni: a dologban több logikai bukfenc van. Az egyik a temetési szokás: ugyanis nem koporsóba temetkeztek az őskeresztények, s ha mégis temetkeztek hasonló módon, annak formája nem ilyen volt.

Temetési szokások

A zsidó temetés Krisztus korában a városon kívüli sziklába vágott sírokat használt. Amit ma Jézus sírjaként ismerünk, az is sziklába vágott barlang, egy sziklába vágott boltív alatti kőkád.

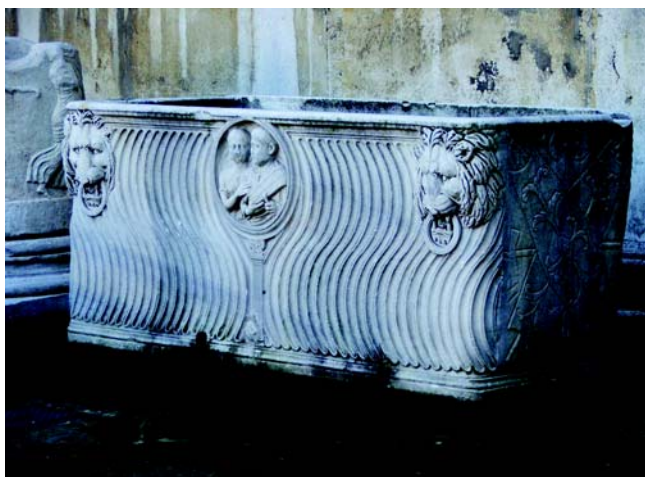
Az elegáns római temetés az elégetés volt. Ennél olcsóbb volt a sziklába (pontosabban tufába) vágott sírhely, ami éppen gazdasági okok miatt vált a zsidók körében elterjedté. Ennek a bonyolult rendszere volt a katakomba. Ez is a városon kívül volt, ugyanis tilos volt a városfalon belül temetni. A díszesebb formája volt az *arcosolium*, a boltív alá, kőkádba való temetkezés, de léteztek tömegével egyszerűbb formák, amikor csak márványtábla fedett egy üreget, és csak abba vésték az elhunyt nevét, esetleg egy-két kisebb jellel, gyakran a menőrával jelölték, vagy csak vakolták. Nos ez a forma nemigen helyezhető át, és még kevésbé vihető be a városba.

Később, körülbelül a II. századtól elterjedt a szarkofágba való temetkezés, ahol a díszesen faragott kőláda veszi át a sírhely, a barlang szerepét. A szarkofágon gyakran szerepel az elhunyt arcképe vagy mellképe középen egy medalionban (két elhunyt esetén akár együtt a kettő), gyakran díszítik a sarkait is. A III-IV. századtól kezdve jelennek meg a szentírásból vett történetek ábrázolásai.

Érdekesebb számomra, hogy a szarkofágok közepén lévő medalion és a sarokdíszek közötti mező gyakran hullámmotívummal van kitöltve, mégpedig függőlegesen álló hullámokkal. Nagyon elterjedt ez a motívum. A függőlegesen álló hullámok talán azt a megtisztító vizet jelzik, ami a mi világunkat elválasztja a túlvilágtól vagy az Acheron folyót, amelyen Charon, az alvilág révésze átviszi ladikjával az animát, az elhunyt meleg lelkét, (persze csak akkor, ha a hozzátartozók nem felejtik el számára az obulust a nyelv alá helyezni).

Tisztulási motívum a temetésben

Úgy az elégetésben, mint a vízmotívumban felfedezhető a megtisztulás jelensége. A szarkofág ebben az értelemben liturgikus fürdővé válik, amelyben az elhunyt megtisztul. A hullámmotívum tehát ezt a megtisztító vizet jelzi. A szarkofágon jelen van a megemeléséhez szükséges négy karika – jelképesen, dom-

Római szarkofág a Vatikáni Múzeum udvarán

borműként kifaragva a kőből, és található a szarkofágon egy leeresztő nyílás is.

Ismert az érintett ereklyéknek nevezett ereklyefajta, amelyek azáltal váltak a hódolat tárgyaivá, hogy hozzáérintették őket egy igazi ereklyéhez. Valami hasonló gondolattól vezérelve végezték azt a különös, ma már kissé visszatetsző rítust, amelyben a szent életű elhunyt maradványaira olajat öntöttek, majd azt a szarkofág nyílásánál összegyűjtötték és szent olajként használták. A képen bemutatott szarkofág is alkalmas ezen rítus végzésére, hiszen alul, a középtengelyétől kissé balra lévő leeresztő nyíláson keresztül kifolyik a felül beöntött folyadék (olaj).

Rituális halál

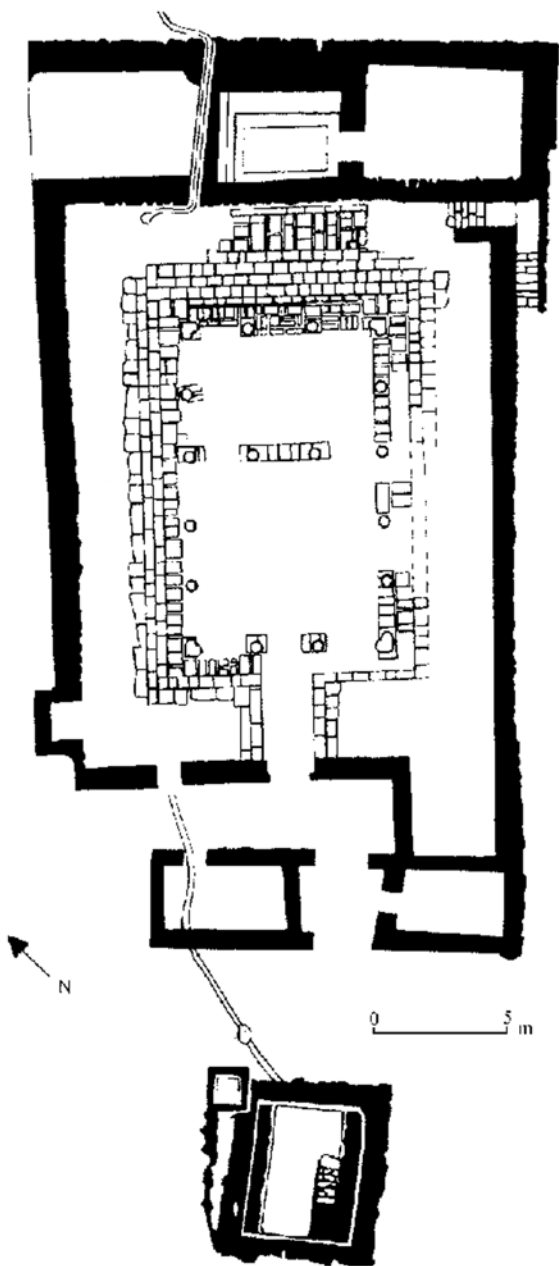
A temetés a halálhoz kapcsolódik, de nemcsak annak elsődleges jelentéséhez. A kereszténységben – hasonlóan más vallásokhoz – létezik az a fajta halál, amely nem a test halálához kapcsolódik, hanem a bűnnek, a bűnös életnek való meghaláshoz. A kereszténységben a rituális halál a keresztelezésnél, a papszentelésnél és a szerzetesi beöltözésnél fordul elő. Utóbbi esetben a jelölt arccal a földre fekszik, felette a mindenszentek litániáját mondják, közben letakarják, mintegy eljátsszák a halálát. Ez a halál a természetes halállal való párhuzamra épül és mindig az újjászületés, a feltámadás gondolatával társul. A szertartást végző így szól a frissen megkeresztelthez: „Új teremtmény lettél, Krisztust öltödted magadra.” Ami meghal, elmúlt, és ami él, az Istennek él. Az új élet Istennek adott, azaz szent. A megtisztulás prioritást élvez, azért hal meg a bűnnek, hogy a továbbiakban tiszta legyen, Istenhez méltó. A keresztelezésben a megtisztulás motívuma különösen is előtérben van. Ez a tisztulás azonban új elemmel is bővül, gyökeresen új jelentést is hordoz, és ez az alámerítés és az újjászületés összekapcsolása.

Rituális megtisztulás

A keresztségben a lemosás, a megtisztulás motívumában összekapcsolódik a testi tisztulás és a lelki megtisztulás. Valójában nem is összekapcsolódik, hiszen az ókori zsidó ember számára ez a kettő sohasem vált kétfelé, hanem eleve egy egység, ugyanaz a dolog volt. A zsidó vallási szokás, azaz a törvény szerint a zsidó emberek meghatározott esetekben, pl. az áldozat bemutatása vagy házasság előtt vagy ha valamilyen tisztátalan dologhoz nyúl, mint amilyen a halott, rituális mosakodást kell végeznie. A rituális mosakodás éppen azért került a törvénybe, hogy a

belső tisztulás útját egyengessék. A rituális fürdő, a *mikve* a tisztulás helye, ahol a Mózesi törvényben előírt kötelező tisztulás elvégezhető. A mosakodásra meghatározott keretek között kell sort keríteni: jelen kell lennie egy kőser tanúnak, és élő vízben kell végezni. Az élő víz lehetőleg forrásvizet jelent. Éppen ezért minden zsidó kolónia az első épületei között igyekszik felépíteni a zsinagóga és a temető mellett a mikvét, a rituális fürdőt is. A mikve már az ókori zsinagógáknál kimutatható, Gamalában teljesen kiásták, de a Herodiumban és Masadában is megtalálták.

A jeruzsálemi templom melletti területen a déli oldalon, a Hulda-kapuk közelében kiterjedt fürdőkomplexum várta azokat, akik az áldozat bemutatásához szükséges tisztulást el akarták végezni. Egy tanulmány szerint az esszenus közösség Khirbet Kumrán-i központjáról kimutatták, hogy az nem lakóhely volt, hanem közösségi helyiségekből és fürdőkből állt,

A Gamalában kiásott zsinagóga alaprajza. A gyülekezeti terem alatt látható a rituális fürdő (mikve) medencéje a medencébe vezető lépcsőkkel

Római fürdőkád mint szökőkút, Farnese tér, Róma – Keresztelőkút a San Giovanni in Laterano baptisztériumban

és a közösség tagjai sátrakban laktak a központ körül. Nem a kellemes élet, nem a jólét kelléke volt tehát a fürdőzés, hanem – ahogy a zsidóság életének annyi más apró motívuma – a liturgiába épült bele, vagyis rítus.

Ebben a szövegösszefüggésben kell értelmeznünk Keresztelő Szent János (pontosabb fordítással inkább *fürösztő*) ténykedését, aki bűnbánatra és az ahhoz kapcsolódó hagyományos tisztulásra szólított fel az élő víz, a Jordán partjánál. Amikor *fürösztő* János *keresztel*, azaz alámerítésnél tanúskodik a Jordán folyó partján, nem történik más, mint ennek a rituális tisztulási fürdőnek a vétele a törvényben előírt módon, kóser tanú előtt, élő vízben. Keresztelő Szent János nyilvános bűnvallás mellett elvégzett ezt a tisztulási rítust, ami ellen nincs is a zsidó vallási vezetőknek ellenvetése, hiszen a lelki megtisztulás a dolog természete szerint beleértendő volt a tisztulásba.

Mikvéből baptisztérium

Nem hoznak ebben újat az első keresztények sem. A kereszténység zsidó kultúrkörben keletkezett, így a zsidó szokások természetesen beleépültek. Jézus maga is kéri a *fürösztő* János féle keresztiséget és ezzel elismeri, megszenteli azt. Az első keresztények maguk is zsidók és igyekeznek maradéktalanul betartani a Tóra, a judaizmus előírásait, haszidok, jámborok a maguk módján. Jézus is azt tanítja, hogy nem eltörölni jött a törvényt, hanem beteljesíteni. Az első keresztények feljárnak a jeruzsálemi templomba,¹ felszólalnak a zsinagógákban, eszük ágában sincs elszakadni a szokásoktól és a zsidó közösségtől. Szent Pál megfeddi Szent Pétert, amiért az a prozelitákkal csak addig eszik együtt, amíg Jeruzsálemből meg nem érkeznek a zsidó barátok. Zsidó környezetben tehát Szent Péter betartja a törvény előírásait. A jeruzsálemi zsinat is csak a keresztény prozelitákat menti fel a törvény betartása alól, nem a született zsidókat. A jeruzsálemi keresztény közösség vezetője, püspöke a második zsidó háború végéig (Kr. u. 132-ig) körülmetélt ember, annak ellenére, hogy eddigre nyilvánvalóan létre kellett jönnie

a judaizmussal történő szakadásnak, hiszen Kr. u. 75-körül épül be a zsinagógai átokformula a zsinagógai liturgikus szövegekbe a nazarénusok pusztulásáról. (Utána nem is lehetett zsidó a jeruzsálemi keresztény közösség vezetője, hiszen őket kitiltják Jeruzsálemből.)

Semmi meglepő nincs abban tehát, ha a keresztények maguk is követik ezeket a tisztulási előírásokat, hiszen azt a Tóra előírja. A keresztények egyik első beavató szertartása, szentsége, a keresztelés éppen ebből a zsidó rítusból ered. A *Traditio Apostolica* szerint a keresztelendőknak csütörtökönként meg kell fürödniük.² A keresztényeknél is testi-lelki tisztulásra szolgál az alámerítés és a *Didakhé* szerint az élő vízben vagy más vízben, végső esetben leöntéssel történjen.³ A baptisztérium ebben az értelemben természetes utóda a mikvének, azzal együtt, hogy persze rövidesen megszűnik a zsidó hagyományok tartása és ettől kezdve a baptisztérium a keresztelés szertartásának a helyévé válik, a rendszeres rituális tisztálkodás kiszorul belőle.

Római fürdők

A fürdő a görög és a római szokások szerint a mindennapi élet része volt, ahol a politikai élet és a tanítás is helyet kapott, és a testgyakorlás is a fürdőkhöz kapcsolódott. A római császárok külön közfürdőket építettek, a tehetőseknek saját fürdőjük volt. A római fürdőkultúra a hőmérséklet szerint is különválasztotta a fürdőket, külön helyiségben volt hideg, meleg és langyos fürdő. A *therma* vagy melegvízes fürdő kádfürdőt jelentett, nem medencét. Sok ilyen kádra volt szükség, a sokféle hőmérséklet és a méretek miatt. Caracalla császár gránitból faragtatta ki művészi munkával ezeket a kádakat, amint arról bárki meggyőződhet, ha megtekinti azt a két kőkádat, amelyek a vatikáni múzeum udvarán állnak a Laokoon szoborcsoport szomszédságában.

Kádak és szarkofágok

Hogy mi köze van a kádaknak a barokk retabulum oltárokhoz? Sokkal több, mint hinnénk. Elsőre talán nem túl feltűnő a közvet-

A San Bartholomeo templom oltára – San Nicolaos in Carcere templom oltára – a Santa Croce in Gerusalemme templom oltára

Koporsó formájú oltár, Sopron, Szentlélek plébániatemplom, 1750 – Koporsó formájú oltár, Nagyvázsony, Szent István király templom, 1740

len rokonság a kádak és a szarkofágok között. Mint már említettük, a szarkofágokon gyakran tűnnek fel a tisztulásra közvetlenül utaló részletek, de merőben praktikusak is, mint a leeresztő nyílás. Nyilvánvaló, hogy a leeresztő nyílásra nem a temetés miatt volt szükség. Érdekeselek a sarkokon kifaragott emelőgyűrűk, amelyek a kádak és szarkofágok közös szimbolikus elemei, egyikben sem szolgál (hiszen kőből van) praktikus célokat.

Kádak az oltáron

A XVII. századtól az egykori császári fürdőkből sok egyéb mellett előkerülő kádak új helyen, új szerepben kezdhettek új életet. Két Caracalla-themából kiemelt közönséges kádat – már amennyiben egyáltalán lehet közönséges egy finoman faragott antik gránit kád –, helyeztek el a Farnese téren, hogy ott a szökőkút-ként szolgálják a Farnesék dicsőségét. Ez nem is esik messze az eredeti funkciótól. Egy másik antik kőkád a San Giovanni in Laterano keresztelőkápolnájában, keresztelőkútként működik. Teljesen funkcionálisan helyezhették el a keresztelőkápolna közepén, mindössze a hangsúly került át egy merőben praktikus fizikai tisztulásról a lelki tisztulásra.

A legnagyobb kreativitást mégis az az ötlet tükrözi, amikor a kádat oltárként helyezték el, egy teljesen profán (sőt pogány) tárgyat a templom legszentebb pontjára. Hogy a gondolat drámaiságát érzékeljük talán elég egy öntöttvas kádat ideképzelnünk, aminek a formája közel is esik az eredeti kőkádéhoz (persze ha a lábától eltekintünk). Bár kicsi a különbség a szarkofágok és a kádak között, ez azért legalábbis merész gondolat, még akkor is, ha funkciója is megváltozik: szenteket temetnek ezekbe a kádakba, szarkofágnak használják fel azokat. Korábban is szokás volt Rómában az ereklyék felett mutatni be a legszentebb áldozatot, de a megoldás általában egy stílyesztett altemplom volt. A szentély alatt volt az altemplom, és a templomhajó szintje az altemplom és a szentély szintje között helyezkedett el. Ez a formája a San Giovanni in Laterano-nak, a Szent Kelemen

templomnak, a San Nicolaos in Carcere, azaz a Szt. Miklós a börtönben-templomnak, a falakon kívüli Szent Pálnak és a Szent Lőrincnek stb. Itt az oltár minden esetben szembefordul a hívekkel. Ahol nem volt mód altemplomot építeni, ereklyét építettek az oltárba. Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg abban is, amikor az oltárba temetik a névadó szentet. Nem is mindig marad el az altemplom amiatt, hogy (asztallappal lefedett) kád kerül oltárként elhelyezésre. A kád, mint oltár pedig elterjed: a San Nicolaos in Carcere-templom főoltára, a Teverén túli Mária (Santa Maria Trastevere) templom főoltára vagy a Szent Bertalan-templom főoltára a szigeten (San Bartolomeo) éppen úgy kádból van, mint a hét zarándoktemplom egyikének, a Jeruzsálemi Szent Kereszt (Santa Croce in Gerusalemme) templomnak a főoltára stb.

A kád válik tehát szarkofággá és a formája szarkofág vagy koporsó formaként is polgárjogot nyer. A forma jelentésbővülése a formahasználatban is jelentkezik. A kád-oltár divatos formaként terjed el, hiszen Róma nemcsak a katolikus egyház központja ekkor, de az éppen divatossá váló barokk stílusnak is korszakos jelentőségű mintakönyve. Szent Ignác sírjánál például nyilvánvaló a formai hasonlóság. A hazai oltárok esetében is kimutatható koporsóforma a barokk oltároknak nyilván ennek az egykori antik themák kádjából eredeztethető formának a megjelenése.

A koporsóformájú oltár tehát, úgy tűnik, az egykori kőkádaknak a szarkofágként való újraértelmezése révén a császári themák kádjából ered formailag, tartalmilag pedig egyszerűen az ereklyekultusz él tovább benne.

¹ ApCsel. 2. 46; ApCsel. 3.1; ApCsel. 5.12.

² Tradicio Apostolica XX.

³ Didakhé VII.: „Kereszteljétek meg őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében élő vízben”, ha erre nincs mód, más vízben(hidegben vagy melegben), s ha egyikben sem lehet, akkor „háromszor önts vizet a fejére” (7,1-3).